

Fəxrəddin BAXŞƏLİYEV

AMK-nın müəllimi,

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: salimhak@mail.ru

TÜRK XALQLARININ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİ SIRASINDA OZANLIQ ANLAYIŞI

***Xülasə:** Məqalədə Türk xalqlarının milli-mənəvi dəyərləri sırasında ozan-aşiq sənətinin mənəvi-ruhani öncüllüyündən bəhs edilir. Qeyd edilir ki, əsasən türk xalq sufizminə bağlı olan ozanlıq əsrlər boyu təkə bir incəsənət nümunəsi olaraq yox, həm də ürfani-nəzərti sistem olaraq türk xalqlarının həyatında, məişətində və fəlsəfi dünyagörüşündə böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur.*

***Açar sözlər:** Ozan, aşiq, təsəvvüf, ürfan, türk, şərq, saz, dərviş, qazi, alp, ərən*

Dünya xalqlarının sivil dəyərlər sistemi əsrlər boyu formalaşaraq müəyyən şəkil almış, eyni zamanda inkişaf və deformasiyalara məruz qalaraq bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu proses heç bir zaman dayanmamış və bu gün də davam etməkdədir. Dialektikanın qanunlarına uyğun olaraq millətlərin, toplumların içərisində yaranan milli-mədəni faktorlar öz konservativliyini qoruyub saxlamaqla bərabər, digər xalqların da sivil müdaxiləsi ilə qarşı-qarşıya qalaraq, müəyyən formalarda təzahür etmişdir. Məsələn burasındadır ki, adını çəkdiyimiz bu konservativlik həm milli-etnik, həm də coğrafi-regional amillərlə bağlıdır. Onda belə nəticəyə gəlmək olar ki, milli-etnik tərkib və regional-coğrafi areal dəyişdikcə, həmin toplumun mədəni həyatında da müsbət və mənfi təbəddülat baş verir. Ancaq müəyyən tarixi və fəlsəfi səbəblər ucbatından konservativ etnik dominantlıq hər zaman öz nüvəsini qoruyub saxlamışdır.

Burada biz əlbəttə ki, milli-ənənəvi tarixiliklə yanaşı dini-mistik faktorları da unutmamalıyıq. Onu da bilməliyik ki, bu məsələdə mədəniyyətlərin yayılması və qarşılıqlı mübadilə prosesləri təkə xalqların böyük köçü ilə deyil, eyni zamanda dini müharibələrin və bu müharibələr nəticəsində ortaya çıxan işğal və ilhaq faktorlarının rolu ilə də əhəmiyyətli dərəcədə bağlıdır. Xalqların böyük köçü əsas etibarilə öz sivil dəyərlərini, folklor və etnoqrafiyalarını başqa qütblərə daşımaqla səciyyələnmişdir. Ancaq dini düşüncə adı ilə aparılan “müqəddəs müharibələr” zamanı həmin köçəri və yarımköçəri, eyni zamanda oturaq mədəniyyətə malik olan xalqlar və millətlər digər toplumların mədəni dəyərlərini əxz etmiş və özünüküləşdirmişdir.

Biz “dini müharibələr” dedikdə təkə işğal və ilhaq faktorlarını, eyni zamanda sərhəd dəyişikliklərini nəzərdə tutmuruq. Dini cərəyanların ümumbəşəri yayılma gücü həm də elmi və mədəni dəyərlər sistemini özü ilə bərabər daşımışdır. İstər Avropa ölkələrindən başlayan Xaç yürüşləri, istər İslam orduları tərəfindən yürüdülmüş müharibələr həm də xalqların və millətlərin beyin köçü, ruhi və mənəvi transferi de-

mək idi. Məsələn, qədim türklər İslamı qəbul etdikdən sonra bu dinin fəlsəfi dayaq-larını öyrənərək, elə bu dini daşıyan böyük İslam ümmətinin özünə nəhəng töhfələr bəxş etmişlər. F.Ə.Seyidovun kitabında oxuyuruq: “Türklər uşaqlarını ağac, daş, kəsək, gildən düzəldilmiş əfsanəvi fiqurlar kimi ayrı-ayrı Bütlərə deyil, Göy Tanrıya səcdə etməyə öyrədirdilər. Türklərdə bir Allahın olması fikri İslamdan çox-çox qa-baq olmuşdur. Türklərdə Göy Tanrıya inam yalanın, oğurluğun, mənəvi pozğunluğun qarşısını almaq üçün ən kəsərli mənbə olmuşdur” (6, s.19).

Lakin İslam mədəniyyəti ərəb mədəniyyəti demək deyildi. Ümumiyyətlə, bir xalqın, bir etnosun mühafizəkar mədəni strukturu heç bir zaman ümumbəşəri xarak-terə malik olmur. Yalnız həmin struktur elmi və fəlsəfi bazaya söykəndiyi zaman qloballaşır və etnik-məhəlli formatdan çıxaraq, geniş bəşəri auraya sahib olur. Bu mənada İslam dininin yayılması ilə başlayan yeni sivil eranın bəhrələri olan elm və sənət əsərlərini ərəb təfəkkürü, ərəb milliyətçiliyi baxımından təyin və təhlil etmək kökündən yanlışdır. Məsələ burasındadır ki, İslam mədəniyyətinə daxil olan elə sənət əsərləri, elmi kəşflər və digər monumental hadisələr vardır ki, ərəb statik konservati-zmi tərəfindən rədd edilir və onlar İslama zidd və dini doktrinaya zərər verən şeylər kimi qələmə verilir. Məsələn, elə İslam sufizminin böyük öncülləri həm elm sahəsində, həm də ədəbiyyat və incəsənət sahəsində fundamental İslam şəriəti tərəfindən tarix boyu təqiblərə məruz qalmışdır. Şərqi böyük dahiləri olan Hüseyn ibn Mənsur Həllac, Seyid İmadəddin Nəsimi, Eynülqüzzat Həmədani, Şihabəddin Yəhya Sühre-verdi kimi zəka sahibləri bu qəbildəndir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, hər bir xalqın milli-etnik formalaşma prosesi sonradan ümumbəşəri dəyərlər sisteminə daxil olsa da, öz mühafizəkarlığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu mənada türk xalqlarının folkloru, etnoqrafiyası həm öz tarixiliyi, həm də bəşəriyyəti ilə bütün dünya xalqları içərisində özünəməxsus yerə sahibdir. Bu də-yərlər içərisində ən çox gözə çarpan və uzun əsrlərin sınağından keçib gələn mədə-niyyət örnəklərindən biri də ozan-aşıq sənətidir. Tarixi çox qədimlərə gedib dayanan bu sənət növü məhz Türk xalqlarına məxsus olan çox nadir mədəni hadisələrdən biri-dir. Ümumiyyətlə, ozanlıq anlayışı nə qədər geniş aspektə sahib olsa da həm bir söz olaraq, həm də fəlsəfi mahiyyət olaraq, Türk xalqlarının ana dəyərlərindən biridir. Cəsarətlə demək olar ki, ozanlıq türklüyün, Türk xalqlarının fəlsəfəsini təşkil edən bir nüvədir. Elə bu prizmadan araşdırdığımız zaman məlum olur ki, ozanlıq, aşıqlıq tək-cə bir sənət növü olmamışdır. Bizim qənaətimizə görə, əski və orta çağlarda və hətta yeni dövrün əvvəllərinə qədər bu anlayış özündə yalnız sənətsəl mahiyyət daşı-mamışdır. Fəlsəfi aspektdən yanaşdıqda görürük ki, bir ozanın, bir şamanın, varsa-ğın, akının və yaxud da aşığın missiyası çalib-oxumaq, insanların boş vaxtlarında on-ları əyləndirmək olmamışdır. Tam tərsinə, bu estetik hadisə əyləncə prizmasından ta-mamilə uzaq olmuşdur. Müqəddəslik və bu müqəddəsliyin atalarımızın günlük həya-tındakı yeri, inanc kateqoriyasına daxil olması və sairə prinsiplər ozanlığı dədəlik, ağsaqqallıq, mənəvi-ruhani liderlik səviyyəsinə qaldırmışdır. Qopuzun, çoğurun, tən-burun, sazın müqəddəsliyi, toxunulmazlığı onun əyləncə vasitəsi olmağı ilə bir ayara sığmır. Bu müqəddəslik konkret nəzəri-fəlsəfi sistemə söykənən dəyərlər toplusunun

ümumiləşmiş görüntüsüdür. Ozan kamil bir şəxsiyyət olaraq, hər kəsin dərdi, gizli düşüncələri, etnosun yürüyüşü, müharibələri və sairənin önündə və içində olmuş, hətta dövlət və tayfa başçılarından belə hesablaşdığı böyük və güclü şəxsiyyətlər olmuşlar. Elə ulu Dədə Qorqud obrazını xatırlarkən, biz bu tendensiyanın mübahisəsiz şahidinə çevrilirik. Dədə Qorqudun məhz dədəlik xisləti, sonradan İslami düşüncə tərzilə gələn vəlililik, mürşidlik sistemi ilə aşağı-yuxarı eyniyyət təşkil edir. Tanınmış alim Nizami Cəfərov yazır: “Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, Allah-Tanrı obrazının bu cür sərbəst, sadələvhəsənə, bir qədər də ərkyana yaradılması, birincisi, epos təfəkkürünün xarakteri ilə bağlıdırsa, ikinci tərəfdən, türk düşüncəsinin tipologiyasından irəli gəlir. Türklər qədim dövrlərdən başlayaraq, öz Tanrıları ilə sıx mənəvi-ruhi təmasda olmuş, ondan qorxub çəkinməmiş, əksinə ona könüldən bağlanmış, İslamı qəbul edəndən sonra həmin sadələvhlük, səmimilik müsəlman Allahına münasibətdə də özünü göstərmişdir... Tədricən sadələvhlük mistika, səmimilik isə mənəvi-ruhi diplomatiya ilə əvəz olunmağa başlamış, müxtəlif təriqətlər, ruhani məktəblər, tendensiyalar yaranmışdır” (2, s.16). Dədə Qorqudun qucağındakı qolça qopuzun mənəvi yükü isə çox ağır olmuşdur. Bu musiqi aləti müqəddəs kitablarla bərabər tutulmuş, ondan çıxan hər səs, bu səsin müşayiət etdiyi hər avaz Tanrıdan gələn vəhy və ayə hökmündə olmuşdur. Məhz qədim tanrıçılıq düşüncəsindən və tanrıçılıq inancından nəşət tapan hal, trans, meditasiya, ruhani bağlantı kimi ünsürlər sonradan İslam sufizmi ilə birləşərək, sazı da qopuzu da özüylə tarixin bu tərəfinə adlada bildi. Bu faktoru Türklərin İslamiyyətdən öncəki Tanrıçılıq ideyasına bağlılıqları ilə izah edənlər də çoxdur. Bu fikir əlbəttə ki, həqiqətdir. Tanrıçılıq, tək Tanrıya inam, bu inamdan doğan məfkurə türklərin qanında, canında mövcud idi. Məsələn, məşhur “Qutadğu Bilig”də oxuyuruq:

1. Tanrının adı ilə sözə başladım,
O, yaradan, yetirən və köçürən Rəbbimdir.
2. Vahid Tanrıya minlərcə şükür olsun ki,
Onun üçün fənalıq yoxdur.
3. Qara yeri, mavi göyü, günəşi və ayı və gecə ilə gündüzü,
Xilqəti, zamanla zəmanəni o yaratmışdır (1, s.25)

Təsadüfi deyil ki, bu gün Anadolu ozanları, Anadolu aşığıları arasında saza “bağlama” deyilir ki, bu söz də İlahi bağlantı, çalıb-oxuyan zaman Allaha vəsl olma elementi olaraq dəyərləndirilir. Anadolu təkyə ədəbiyyatı bunun bariz nümunəsidir. Bir çox təkyə şairlərinin adlarını çəkmək olar ki, onlar əzəli varlığı Tanrı-insan vəhdətində görərək, insanın həqiqi, batini məqamını bəyan etmişlər:

*Hu deyip devrane geldim bu cihane çare ne
Çok zamandır hadim oldum ben bu hane çare ne* (3, s.30)

Hətta Anadoluda və Ələvi-Bektaşli düşüncəsində saz alətinə, bağlamaya “Telli Quran” adı verilmişdir. Bu fakt da dediklərimizin canlı bir sübutudur. Çünki, indi bizimlə paralel və çağdaş həyat yaşayan Anadolu ozanlarının, eləcə də Orta Asiya,

Kərkük, Xorasan, Altay mistiklərinin mövcudluğu tarixi fakt deyil, yəni keçmişdə qalmamışdır. Bu da onu göstərir ki, ozanlığın, aşılığın əsl mahiyyəti sənət, səhnə, artistizm və sairə ünsürlərdən ibarət ola bilməz. Belə olsaydı, bu möhtəşəm fəlsəfi sistem tarixin bütün dövrlərini adlayaraq, günümüzdə qədər gəlib çıxma bilməzdi. Bu, məhz ruhi təkamülə hədəflənən ilahi bir nizam anlayışıdır. Türkiyəli araşdırmaçı Fəyyaz Sağlam öz kitabında Prof. Dr. Fuad Köprülünün “İslami Türk ədəbiyyatı” adı ilə bir nizamın ortaya çıxdığı fikrini misal gətirərək yazır: “Bu nizam içərisində Xoca Əhməd Yəsəvi, Yunus Emrə, Hacı Bektaş Vəli, Süleyman Çələbi, Niyazi-Misri, Şeyx Qalib, Əsrar Dədə, Mehmet Akif, Nəcib Fazil, Sezayi Qaraqoç kimi ədəbiyyatçılardan təşəkkül tapan İslami bir cizgi görünür. Təsəvvüf ədəbiyyatını da burada yenə din çərçivəsində xatırlamaq gərəkdir (5, s.29).

Ozanlığın xalq arasındakı ruhani missiyası ozanların özlərinin yaradıcılıq prinsipləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Belə ki, ozanlar təkcə musiqiçi yox, eyni zamanda fəvqəladə təbə və istedadla malik olan şairlər olmuş, eləcə də dastançılıq, nağılçılıq, rəvlik kimi çətin məsələləri də öz çiyinlərində daşımışlar. Ozanların qoşduğu şeirlər əksər hallarda bədahətən olmuş, yerinə, məzmununa və hədəfinə uyğun şəkildə yaradılmışdır. Çünki, köçəri və yarımköçəri həyat tərzinə malik olan qədim və orta çağ türkləri yazı mədəniyyətini, kitabçılığını, toplu halda mənşümə və mənqəbələri qələmə alaçaq sosial vəziyyətdən bir qədər uzaq idilər. Elə sazın və ya qopuzun, eləcə də digər musiqi alətlərinin həm solo, həm müşayiət, həm ritmik formata sahib olması da bu dediklərimizdən xəbər verir. Ozan sazını da özü çalmış, nəğməsinə də özü oxumuş, şeirini də özü qoşmuşdur. Bu onun həyat təzi idi. Bu həm də türkün həyat təzi idi. Köçəri maldarlıq, əkinçilik və sənətkarlıqla məşğul olan və varlıqlarını bu cür sürdü-rən türk xalqları çevik, lakonik və mümkün olan hər şeyi ifadə edən bir sənət növünə, ozanlığa hər zaman ehtiyac duymuşdur. At üstündə, dəvə üstündə, köç arabasında, qışın soyuğunda, yayın istisində bütün elliklə, ailə və uşaqlarla eldən-elə, məmləkətdən məmləkətə köç edən türklərin ozanı da dini lideri də ağısaqqalı da bir nəfər idi. O da el aşığı, el dədəsi olan müqəddəs şəxslərdi.

Yuxarıda dediyimiz kimi, islamiyyətin gəlişindən sonra öz milli-mənəvi dəyərlər sistemini fərqli bir şəkildə qoruyan və tarixin arxivinə getməyə qoymayan türklər məhz sufizmə, təsəvvüfə meyl etdilər. Elitar sufi ədəbiyyatından fərqli olaraq, xalq təsəvvüfü türklər arasında xüsusilə geniş yayılmışdı. Bu barədə irəlindəki başlıqlarda geniş məlumat verəcəyik. Lakin onu qeyd etmək istəyirdik ki, sufiliyin türklər arasında meydana çıxması ilə dədəlik, ozanlıq yeni, daha aktiv formata keçərək, xalqın daha böyük hissəsinə və hətta digər xalqların da ruhi, əqli və mənəvi dəyərlər sistemə təsir etməyə başladı. Çünki burada ümümsərq mədəni intibah prosesi gedirdi. Türklər isə, istər fütuhət, istərsə də elmi-mədəni yayılma arealı baxımından Yaxın və Orta Şərqi ən progressiv millətlərindən biri olmuşlar. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, hərbi-siyasi fəthlər özü də mədəni inteqrasiya prosesinin əsas və aparıcı səbəblərindən idi.

Ozanlıq kimi ictimai-sosial əhəmiyyət kəsb edən bir anlayış öz növbəsində hər tayfanın, hər toplumun, hər dövlətin həm də ideoloji əsaslarını təşkil və tərtib edirdi.

Bu, başqa cür ola da bilməzdi. Bəlkə də başqa heç bir xalqda ozanlar, şamanlar, var-saqlar bu qədər nüfuz və hökm sahibi olmamışlar. Bunun mühüm səbəblərindən biri də qədim və orta çağın əvvəllərində yaşayan türklərin dövlətçilik anlayışının xalqdan, toplumdan uzaq olmamasında idi. Məsələ burasındadır ki, sırf xalq sənəti olan ozanlıq kimi mədəni hadisələr başqa xalqlarda saray ərkanından, elitar təbəqədən xeyli məsafəli idi. Sonrakı dövrlərdə, türklərin də imperiya, mərkəzləşmiş dövlətçilik prinsiplərinin yarandığı dövrlərdə ozanlar, aşıqlar saray mühitindən, dövlət ərkanından get-gedə aralanmağa başladılar. Lakin ilkin milli özünüdərk, milli formalaşma zamanlarında, dediyimiz kimi, ozanlıq əsas milli-mənəvi atribut olaraq öz varlığını sürdürürdü.

Biz yuxarıda Dədə Qorqud obrazının adını çəkdik. Məlumdur ki, bu ulu ozan haqqında bağlanmış dastanın tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Belə ki, oğuzların ilkin dövlətçilik anlayışı məhz bu dastanda öz əksini tapmışdır. Dastanın barəsində ərəbcə “Əla lisani-taifeyi-oğuzan” cümləsi yer alır ki, bu da “Oğuz tayfasının dilində” anlamına gəlir. Yəni, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı oğuzların dilində yazılmışdır. Bu da bu dastanın coğrafi baxımdan yayılma arealını müəyyən etməkdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, oğuz tayfaları da digər türk tayfaları kimi konkret məkanlarda, dünyanın məlum nöqtələrində yaşamışlar. Türk xalqları içərisində özünə çox əhəmiyyətli yer tutan oğuzların atası, dədəsi məhz elə ulu Dədə Qorqud sayılırdı. Dastanda hətta Dədə Qorqudun oğuzun hansı boyundan çıxdığı da açıq şəkildə bəyan edilir: “Rəsul əleyhissəlam zamanına yaqın bir devrdə oğuzun Bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu” (7). Bu fakt özü Dədə Qorqud şəxsiyyətinin Azərbaycan, Anadolu, Xorasan, İrak-Kərkük ellərində ta qədimdən bəri yayqın olduğunun göstəricisidir.

Oğuz tayfalarının saza, sözə, ozanlığa bağlılığı isə inkar olunmaz bir gerçəkdir. Ümumiyyətlə, türk xalqları saz sənətinə, ozan şəxsiyyətinə dərin ehtiram və qüdsiyyətlə yanaşmışlar. Lakin oğuzların timsalında bu daha çox özünü bürüzə vermişdir. Sanki ozan elə oğuz deməkdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” da “oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi” kəlməsi Dədə Qorqudun və ümumiyyətlə ozanlığın həm də ictimai, sosial, hətta siyasi rolunu göstərir. Elə həmin başlıqdakı “qaibdən dürlü-dürlü xəbərlər verərdi” cümləsi övliyalıq, nəbilik, müqəddəslik məqamının göstəricisidir. Sadəcə bu iki əlamətdən anlamaq olar ki, ozan məfhumu türklər arasında saz-söz ustası, el sənətkarı olmaqdan çox-çox daha dərin mənalar daşıyan bir anlayış olmuşdur. Tarixin sonrakı dövrlərində baş verən deformasiyalar bu qüdsiyyətin üstünü pərdələmiş, get-gedə ozanlığın məşhur düsturu olan “dərviş-qazi-əlp-ərən” prinsipini unutturmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, oğuz tayfalarının həyatını, yürüyüşlərini, adi məişətini belə ozansız, qopuzsuz, sazızs təsəvvür etmək mümkün deyildi. Sözüün həqiqi mənasında türkün yaşam kredosu qədim tanrıçılıqdan gələn ilahi bağlantının ən gözəl və optimal vasitəsi olan ozanlıq anlayışına bağlı idi. Ozanlıq isə saz, söz, dastançılıq və sairə daxil olmaqla bir çox komponentə malik idi. Yəni bu gün bizim bildiyimiz sənətkarlıq, ifaçılıq, şairlik kimi məsələlər ozanlığın bir parçası olmuşdur. Saz, söz, musiqi, şeir ozanlığın gerçəkləşməsində bir vasitə rolunu oynamışdır desək, yəqin ki,

yanılmıyır. Qədim şamanlıqdan, varsaqlıqdan, el bilginliyindən gələn psixoloji müdaxilə qabiliyyəti, təbiblik, qeybi görmə, son məsləhətçi kimi atributlar ozan şəxsiyyətinin nə qədər böyük anlam daşdığına göstərir. Prof. H.İsmayılov bu barədə yazır: “Ozan asketik inam daşıyıcısıdır. Ozanın davranışında qam elementləri müşahidə olunur. Xüsusilə ekstatik məqam elementləri oxşardır. Sonralar dərvişdə bunun qam sənətindən götürülməsi dərvişin şamanlaşması (dədənin qamlaşması) demək deyildir. Bu element (ekstaz) bütövlükdə həmin dövrdə (XII-XIII əsrlər) Şərqdə asketik dünyagörüşün geniş yayılması, qlobal xarakter alması ilə bağlıdır” (4, s.33-47). Təkcə Dədə Qorqudun simasında deyil, eləcə də tarix boyu türk ellərinin hörmət və ehtiram bəslədiyi, necə deyərlər, əl üstündə tutduğu ozanlar, dərvişlər, qazilər, alp ərənlər məhz həmin funksiyaları daşımışlar. İslamiyyətin yayılmasından sonra müəyyən qədər öz formatını dəyişən, yerini vəliliyə, mürşidliyə verən bu prinsip və bu prinsipin daşıyıcıları türk tarixində silinməz zəfər və qalibiyyətlərə imza atmışlar. Elə təkcə Konstantinopolun fəthində Fateh Sultan Mehmedin mürşidi olan Ak Şəmsəddinin adını çəkmək kifayətdir ki, Türk xalqı, Türk Dövləti, Türk məfkurəsində batiniyin, yəni müstəqim mənada qədim ozanlıqdan gələn müdrikliyin və üstünlüyün hansı məcrada olduğunu başa düşək. Lakin onu da mütləq qeyd etmək lazımdır ki, İslamiyyətin gətirdiyi müəyyən prinsiplərin mövcudluğuna baxmayaraq, həmin dərvişlər, vəlilər, mürşidlər sazı, sözü, şeiri və musiqini yerə qoymadılar. Əksinə, bu atributlar başqa, daha geniş bir formata inkişaf etməyə başladı. Bu gün belə Şərqdə, xüsusilə də türk xalqlarının yayılma arealının mütləq üstünlük təşkil etdiyi Anadolu, İran, Xorasan, İraq, Əfqanıstan və başqa bu kimi yerlərdə öz mövcudluğunu sürdüren təsəvvüf təriqətlərini daşıyanlar və onların öndərləri birmənalı şəkildə musiqiyə, şeirə bağlı insanlardır. Əslində onların hərəsi bir Dədə Qorquddur desək, səhv etmərik. Yaxşı ki, bu gün dünyanın çeşidli yerlərində həmin mənəvi-mədəni prinsiplər yaşamaqdadır. Əks təqdirdə daim təhrif olunmağa meylli olan tarix elmi bu məsələnin də üzərindən elə bir pərdə çəkərdi ki, biz əsl həqiqətin nədə və harada olduğundan tamamilə bixəbər olardıq. Məhz ozanlığın, dədəliyin, pirliyin, ümumiyyətlə ruhani-mistik sufi cərəyanlarının bu gün Anadoluda, İran ərazisində, Balkanlarda və digər coğrafi məkanlarda diri qalması, öz inanc və ənənə prinsiplərini qoruyub saxlaması bizim tədqiqat işlərimizin əsas obyektinə olaraq qalır. Məhz onların təmsalında açıq-aydın görmək mümkündür ki, tarix boyu türklər və xüsusilə də oğuzlar sazla, sözlə, ozanlıqla, dədəliklə iç-içə olmuş və bu amillər onların əsas həyat prinsiplərindən biri olmuşdur.

Ozanlıq anlayışı həm də mənəvi başçı, ruhani lider titulu daşıyan bir məsələ idi. Belə ki, hər tayfanın, hər ulusun öz ağsaqqalı, öndəri olduğu kimi, həmin toplumun özünün bir ozanı da olurdu. Lakin buradakı incə bir ayrıntı ondan ibarətdir ki, məsələn, tayfa başçıların qoşun, məhkəmə, ailə, nəsil öndərlikləri təkbaşına deyildi. Gizli və açıq şəkildə hər başçı mütləq bir ozanla məsləhətləşər, onsuz iş görməzdi. Bəzən isə, ozanlar onların verdiyi qərarlara qəti şəkildə etiraz edər, hətta buna nail olmayanda həmin işlərə xeyir-dua verməzdilər. Ozanın xeyir-duası olmadan görülən hər hansı tədbir, hər hansı iş öz növbəsində uğursuz sayılır, o başçıya etimad edilməzdi. Bu isə, öz növbəsində mütləq əksəriyyətin ozana, dərvişə, dədəyə olan bağlı-

lığından, inancından və məhəbbətindən irəli gəlirdi. Onu qeyd etmək istəyirik ki, ozanlar batini mənada tayfa başçıları, ulus öndərləri idilər. Yuxarıda İstanbulun fəthindən danışdıq. Tarixi mənbələr yazır ki, fəthdən sonra Sultan Mehmed Xan Ak Şəmsəddini öz adına mindirərək, İstanbulun küçələrinə çıxarmış, bütün xalqa açıq şəkildə bəyan etmişdir ki, İstanbulun əsl fatehi mən deyiləm, odur! Bu faktın və bunu təsdiqləyən yüzlərlə mənbənin özü bir daha göstərir ki, türklərdə el dədəsinə, mürşid məqamına yetişən şəxsə, yəni birbaşa və dolayısı ilə ozana, ozanlığa olan ehtiram və inam nə dərəcədə böyük olmuşdur. Bir daha vurğulamaq istərdik ki, bu mənada ozanlar, dədələr mənəvi liderlər olmuşlar. Elə sufizmin tarixində çoxlu sayda təriqət pirlərinə, ruhani cərəyan banilərində “şah”, “sultan” titullarının verilməsi də bu baxımdan mümkün olmuşdur. Sanki toplum içərisində alternativ bir hakimiyyətə hər zaman ehtiyac olmuşdur. Sanki insanlar dünyəvi hakimlərdən görmədikləri ədaləti, mərhəməti, paklığı və ucalığı mənəvi hakimlərdən, yəni pirlərdən, mürşidlərdən, dədələrdən, ozanlardan almışlar. Xalq arasında bu məntiqi ehtiyac hər zaman olmuşdur. Hər zaman insanlar mənəvi, batini baxımdan bir sığınacaq yeri axtarmış, öz dərdini, öz sirrini, inancını, ibadətini paylaşmaq istəmişdir. Bunun ünvanı isə, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ozanlar, dədələr, pirlər, mürşidlər idi. Məhz onların varlığı tarix boyu həmin mənəvi-ruhani boşluqları doldurmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Balasaqunlu Y. Qutadğu Biliğ. B.: Avrasiya Press, 2006, 439 s.
2. Cəfərov N. “Kitabi-Dədə Qorqud”da İslama keçid poetikası. B.: Elm, 1999, 54 s.
3. Doğan A. Salih Baba, həyatı və eserləri. Ankara: Özkan matbaacılıq sənayesi, 1998, 254 s.
4. İsmayılov H. Azərbaycan dastanlarında “saz”ın sufi semantikasi // “Dədə Qorqud” jurnalı. B.: Səda, 2003, № IV (9)
5. Sağlam F. Dünyada türkçe ve Türk edebiyatları. İzmir: Kitabek yayınları, No 7, 2003, 266s.
6. Seyidov F. Türk xalqlarının tərbiyə və məktəb tarixinə dair. B.: ADU, 1997, 188 s.

Saytoqrafiya

7. Qaraoğlu F. Tarixdə iz buraxanlar: Dədə Qorqud. //Bakı xəbər. 2016. 6 dekabr. s.15
URL:http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/dekabr/517791.htm

Фахрадин БАХШАЛИЕВ

Преподаватель АМК,

Доктор философии по филологии, доцент

КОНЦЕПЦИЯ ОЗАН В АСПЕКТЕ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

***Резюме:** В статье рассматриваются некоторые аспекты духовно-нравственного приоритета искусства озан-ашуг как составная часть национально-духовных ценностей тюркских народов. Отмечается, что озан, непосредственно связанный с тюркской народной суфийской поэзией, на протяжении веков не только имел большое значение как вид искусства, но и способствовал формированию духовно-теоретической системы бытия и философского мировоззрения тюркских народов.*

***Ключевые слова:** Озан, ашуг, тасаввуф, урфан, тюркский, Восток, саз, дервиш, гази, алп, эрен*

Fakhraddin BAKHSALIEV

Lecture of ANC,

Ph.D of Philology, Associate Professor

THE CONCEPT OF OZAN IN THE AREA OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES OF THE TURKISH PEOPLE

***Summary:** The article investigates some aspects of spiritual leadership of the art of ozan-ashug from the perspective of the national and spiritual values of the Turkish peoples. It is noted that the Turkish folk of Sufi poetry, over the centuries, played an important role in life, in everyday life and in the philosophical worldview of the Turkish people, not only as an example of art, but also as a spiritual and theoretical system.*

***Keywords:** Ozan, ashug, tasavvuf, urfan, Turk, East, saz, dervish, gazi, alp, eren*

Rəyçilər: Ph.D, AMK-nın professoru Lalə Hüseynova

Ph.D, AMK-nın professoru Akif Quliyev